

15

RESPUBLİKANIN KİTABXANA FONDLARININ FORMALAŞMASINDA NORMATİV AKTLARIN YERİ VƏ ROLU

Möminət Muradova

*Kitabxana resursları və informasiya axarış sistemləri
kafedrasının magistrantı
mominatmuradova@gmail.com*

Xülasə: Məqalədə kitabxanaların normativ-hüquqi bazasını təşkil edən sənədlər haqqında kompleks şəkildə məlumat verilmişdir. Bu sahəyə dair sənədlərin sistemli şəkildə, nəzəri cəhətdən təhlili qeyd edilmişdir. Kitabxana işi sahəsində hüquqi-normativ sənədlərin əsas prinsipləri və vəzifələri şərh edilmişdir. Məqalədə tədqiq etdiyimiz platformalardan biri də istifadəçilərin hüquqi informasiyaya olan tələbatının və onların müvafiq sorğularının tam və dolğun şəkildə ödənilməsidir.
Açar sözlər: Kitabxana, fond, sənəd, normativ akt, hüquqi sənəd.

Giriş. Kitabxana fondu cəmiyyətdə informasiya resurslarının müasir tərkib hissəsi kimi başa düşülür, qiymətləndirilir və əhəmiyyətli olmaqla mühüm spesifik vəzifələri yerinə yetirir. Müasir dövrdə kitabxana müasir hüququn tam subyekt olduğundan ölkədə kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, bu işin təşkilinin əsaslarını, maliyyələşdirmə mənbələrini, kitabxanalardan istifadə sahəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın mühüm prinsiplərini və s. məsələləri tənzimləyən hüquqi sənədlərdən səmərəli istifadə edilməsi olduqca vacib şərtlərdən biridir. Respublikada fəaliyyət göstərən kitabxana müəssisələri informasiya daşıyıcılarının mühafizəsini və istifadəsini təmin edən elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisələri kimi xüsusi hüquqi statusa malik olan sosial institutlardır. 2007-ci il aprelin 20-də "Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında" sərəncamda göstərilir ki [4], "Azərbaycan kitabxanaları Azərbaycan xalqının milli sərəvətidir. Xalqımızın yaratdığı qiymətli tarixi-mədəni ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanıb saxlanılmasında, bəşər mədəniyyətinin qazandığı nailiyyətlərin nəsil-dən-nəslə çatdırılmasında və cəmiyyətimizin intellektual mənəvi potensialının artırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynayır".

I Aspekt. Bu baxımdan kitabxana fondlarında normativ-hüquqi aktların aliliyi başlıca amil rolunu oynayır. Azərbaycanda kitabxana fondlarının normativ-hüquqi bazasını aşağıdakı sənədlər və mənbələr təşkil edir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999) [1];
- "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998) [10];

- "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998) [6];
- Kitabxana işinə dair Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları;
- Kitabxana işinə dair dövlət standartları [9];
- Azərbaycan Milli Kitabxanasının və Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının nümunəvi əsasnamələri [2];
- Ali təhsil müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi [3];
- Ümumi təhsil müəssisəsinin kitabxanasının Nümunəvi Əsasnaməsi;
- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş normativ sənədlər (qərarlar, əmrlər, sərəncamlar, əsasnamələr və s.);
- Metodik mərkəzlər tərəfindən tərtib edilmiş sənədlər;
- Kitabxanadaxili sərəncamlar, əsasnamələr, digər normativ sənədlər;
- Beynəlxalq kitabxana təşkilatlarının qərarları, manifestləri, bəyannamələri və proqram sənədləri;
- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr.

1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 dekabr 1998-ci ildə Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış və həmin gündən qüvvəyə minmişdir. Həmçinin dövlət başçısı "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 12 mart 1999-cu ildə fərman imzalamış, qanunun ayrı-ayrı maddələrinin yerinə yetirilməsinə cavabdeh olan dövlət orqanlarını müəyyənləşdirmişdir [1]. Bu qanun ölkəmizdə kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsasıdır. Respublikamızda kitabxana işi üzrə dövlət siyasəti, bu işə dair hazırlanan bütün qərarlar, dövlət sənədləri və sərəncamlar, kitabxana işinin inkişaf konsepsiyası, ayrı-ayrı nazirlik, idarə və müəssisələrin kitabxana fəaliyyəti bu qanuna əsaslanmalı, onun əsas prinsipləri və müddəaları yerinə yetirilməlidir. Respublikamızda kitabxana şöbələri olan bütün nazirlik, idarə və müəssisələr, ictimai təşkilatlar, ümumiyyətlə, kitabxana ictimaiyyəti, bütün ziyalılarımız bu qanunun işlək olmasına çalışmalı, onun işləməsinə maneçilik törədən məmurlara qarşı daim mübarizə aparmalıdırlar. Qanunda deyilir: "Bu qanun Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, kitabxana işinin və kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının formalaşdırılması və mühafizəsi tələblərini, kitabxanaların maliyyələşdirilmə mənbələrini, kitabxanalardan istifadə sahəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən edir". "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 6 fəsil 34 maddədən ibarətdir. Bu qanunun xüsusilə üçüncü fəslində kitabxana fondu sistemli şəkildə təhlil edilmişdir. Maddə 12 də qeyd edilir ki, kitabxana fondunun tərkibinə kitab, jurnal, qəzet, digər çap məhsulları, audiovizual, elektron və digər texniki vasitələrlə oxunan materiallar, əlyazmalar və başqa informasiya daşıyıcıları daxildir. Kitabxana fondları universal, sahəvi,

çoxsahəli, ixtisaslaşdırılmış ola bilər. Maddə 13 isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Kitabxana Fondu adlanır. Burada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Kitabxana Fondu kitabxanalararası əlaqələndirilmiş komplekslikdə Dövlət Kitabxana Fondu kitabxanalararası əlaqələndirilmiş komplekslikdə depozitar mühafizə və mübadilə prinsipləri əsasında təşkil edilən, məlumat-axtarış sisteminə malik olan kitabxana fondlarından ibarətdir. Kitabxanalarda olan nadir və qiymətli nəşrlər, xüsusi kolleksiyalar qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının milli-mədəni sərvətlər reyestrinə daxil edilir və xüsusi rejimdə mühafizə olunur. Onların mühafizəsi lazımı qaydada təmin edilmədikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən digər kitabxanaya verilə bilər [1].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Kitabxana Fondu dövlət mülkiyyətidir. Maddə 14 isə kitabxana fondlarının təchizi adlanır. Kitabxanalar dövlət və qeyri-dövlət nəşriyyatları tərəfindən buraxılan, profilinə uyğun çap məhsullarını və digər informasiya daşıyıcılarını birinci növbədə almaq hüququna malikdir. Bu hüquq kitabxana kollektoru, kitab ticarəti müəssisələri, nəşriyyat orqanları, ayrı-ayrı şəxslərlə aparılan müvafiq əməliyyatlar, məcburi nüsxələrin alınması, abunə, bağışlama və vərəsəlik əsasında miras qalmış nəşrlərin verilməsi, habelə beynəlxalq və ölkədaxili kitab mübadiləsi yolu ilə təmin edilir. Təhsil müəssisələrinin kitabxanalarının dərsliklərlə komplektləşdirilməsi, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydalarla tənzimlənir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tabeçiliyində olan kitabxana fondlarının yeni nəşrlərlə komplektləşdirilməsinə vəsait ayırırlar. Kitabxanaların pulsuz məcburi nüsxələrlə təchizatı məsələlərinə gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, Dövlət və qeyri-dövlət nəşriyyatları, nəşriyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan poliqrafiya müəssisələri və digər hüquqi şəxslər (qəzet və jurnal redaksiyaları istisna olmaqla) buraxdığı çap məhsullarının:

– müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) kitabxanasına 3 pulsuz məcburi nüsxəsini;

– profilinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) kitabxanalarına 2 pulsuz məcburi nüsxəsini göndərməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan bütün qəzet və jurnal redaksiyaları buraxdığı qəzet və jurnalların 2 pulsuz məcburi nüsxəsini bu maddənin birinci hissəsində göstərilmiş kitabxanalara göndərməlidirlər.

Sifarişçi ilə nəşriyyat (naşir) arasında bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulduğu halda bu maddədə müəyyən edilmiş məcburi nüsxələrin elektron variantları da kitabxanalara təqdim edilir.

Kitabxanaların pulsuz məcburi nüsxələrlə (o cümlədən onların elektron variantları ilə) təchizatı qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Kitabxana fondunun tərkibinə daxil olan obyektlərdən istifadə “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Maddə 18. Dövlət kitabxana

fondlarının uçotu, mühafizəsi və onlardan istifadə edilməsi adlanır. Dövlət kitabxana fondlarında saxlanılan çap əsərlərinin və digər materialların uçotu, mühafizəsi və istifadəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydalara uyğun həyata keçirilir.

Beynəlxalq əməkdaşlığa həsr olunmuş maddənin yer aldığı növbəti mühüm sənəd “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Qanunda deyilir: “Bu qanun Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, milli mədəniyyət sərvəti obyektlərinin qorunub saxlanmasının və inkişafının, mədəniyyət sahəsində fəaliyyətin hüquqi əsaslarını və beynəlxalq formalarını müəyyən edir”. Qanun 9 fəsil, 51 maddədən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının Əsasnaməsi. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 6 mart tarixli 30 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bu əsasnamə Respublika səviyyəli elmi-sahəvi kitabxanaların, o cümlədən Respublika Elmi-Texniki, Elmi-Kənd Təsərrüfatı, Elmi Tibb, Elmi-Pedaqoji, MEA, ali təhsil müəssisələri kitabxanalarının, həmçinin Respublika Gənclər və Respublika Uşaq Kitabxanalarının fəaliyyətini tənzimləyən nümunəvi normativhüquqi sənəddir.

Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının nümunəvi Əsasnaməsi aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir [2]:

1. Ümumi müddəalar;
2. Vəzifələri;
3. Hüquqları;
4. İşin təşkili;
5. İdarəetmə;
6. Elmi metodik şura;
7. Strukturu və maliyyələşdirilməsi.

Azərbaycan Milli Kitabxanasının və Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının nümunəvi əsasnamələrində də kitabxana fondunun ümumi inkişafı və istifadəsi haqqında məlumatlar qeyd edilir. “Ali təhsil müəssisəsinin kitabxanasının Nümunəvi Əsasnaməsi”nin və “Ümumi təhsil müəssisəsinin kitabxanasının Nümunəvi Əsasnaməsi”nin 1-ci fəslinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilir ki, kitabxana, minimum kitabxana fondu (azkomplektli ümumi təhsil müəssisəsində 500, tamkomplektli ümumi təhsil müəssisəsində 1000 çap vahidindən az olmamaqla), müvafiq sahə (oxu zalı və fond üçün otaqlar), avadanlıq və kadr potensialı olduqda, müəssisənin struktur bölməsi kimi onun infrastrukturuna daxil edilir [3].

II Aspekt. Məqalədə tədqiq etdiyimiz platformalardan biri də istifadəçilərin hüquqi informasiyaya olan tələbatının və onların müvafiq sorğularının tam və dolğun şəkildə ödənilməsi kitabxanaların qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu məqsədlə kitabxanaçılar kütləvi işin müxtəlif formalarından istifadə etməlidirlər.

Hüquqi informasiyaya olan tələbatın ödənilməsində kitabxana fondlarının rolu fundamental mahiyyət kəsb edir. Bütün kitabxana istifadəçilərinin hü-

quqi informasiyaya olan tələbatının ödənilməsini operativ şəkildə həyata keçirmək üçün bir sıra vacib amillər meydana çıxır.

Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar [8]:

• Kitabxananın fondunu hüquqa dair bütün növ informasiya resursları ilə kompleksləşdirmək. Virtual mühitdə "komplektləşdirmə" həm fonda daxil olan ədəbiyyata, eləcə də elektron resurslara şamil edilir;

• Kitab fondlarının sosial və hüquqi mövzulara aid sənədlərlə daim yenilənməsinin təşkili (həm ənənəvi məlumat daşıyıcılarında, həm də gözdən əlil istifadəçilər üçün xüsusi formatlarda);

• İstifadəçilərin hüquqi mədəniyyətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər təşkil etmək;

• Hüquqi məlumatların əldə edilməsi və yayılması sisteminin yaradılması: arayış, soruq-bibliografiya xidmətinin təşkil edilməsi.

İstifadəçilərin hüquqi informasiya ilə bağlı məlumatları zaman və məkan məhdudiyəti olmadan əldə edə bilmələri üçün kitabxanalar öz web-saytlarında elektron məlumat bazalarını təqdim edə bilərlər.

Məlumat bazası hazırlayan zaman siz öz mövcud kitabxana fondlarınız ilə yanaşı, Milli Kitabxananın və digər iri kitabxanaların, dövlət qurumlarının, nazirliklərin fondunda və elektron kitabxanasında olan resurslardan yararlanı bilərsiniz. Məlumat bazasını hazırlayan zaman Azərbaycan Milli Kitabxanasının [www.anl.az](http://anl.az) saytının "Elektron Kitabxana" bölməsində "Dövlət və Hüquq. Hüquq elmləri" adlı rubrikada verilən ədəbiyyatlardan da istifadə edə bilərsiniz (http://anl.az/el_X.php?hash=1892097085) [11].

Yaradılan elektron məlumat bazasının köməkliyi ilə istifadəçilər həm Azərbaycan, həm də rus və ingilis dillərində olan sorğularını asanlıqla ödəyə bilərlər. Nümunə:

"Dövlət və Hüquq" Elektron məlumat bazası

- Azərbaycan Respublikası Prezidentin Fərmanları;
- Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu;
- Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin Məlumatı;
- Azərbaycan Respublikasının Normativ Aktlarının Bülleteni;
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Məlumatı;
- Azərbaycan Respublikasının Tarif (qiymət) Şurası;
- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Bülleteni;
- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni;
- "Respublika" qəzeti;
- "Xalq qəzeti".

Müasir dövrdə hüquqi cətdən elektron kitabxanalar aşağıdakı problemlərlə üzləşirlər:

✓ istifadəçilərin elektron sənəd fondlarına sərbəst girişinin və onların müəllif və nəşriyyatların hüquqlarını pozmadan müvafiq sənədləri onlayn və oflayn rejimlərdə nəsxələmələrinin təmin edilməsi;

✓ elektron kitabxanaların yaradılmasının və fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

✓ kitabxanaların – elektron resurs yarananların və yayanların müəllif hüquqlarının qorunması;

✓ nüsxələmənin həcminə dair məhdudiyətlərin aradan qaldırılması;

✓ kitabxana istifadəçilərinin (oxucularının) elektron sənədlərə sərbəst giriş hüquqlarının qorunması;

✓ şəbəkələrdə təqdim edilən elektron sənədlərin qorunması (markirovka, kriptografiya, rəqəmsal obyektlərin identifikator sistemi) və s.

Nəticə. Apardığımız tədqiqatlar onu göstərir ki, qeyd edilən normativ-hüquqi aktlar kitabxana fondlarında öz əksini yetərinə bu sahə üzrə hüquqi tənzimləmə qaydaları öz əksini tapmamışdır. İstifadəçilərin hüquqi savadının inkişafı ilə bağlı uğurlu işlərin aparılması üçün kitabxana mütəxəssislərinin peşə hazırlığının yüksəldilməsi də vacib amil kimi meydana çıxır. İstifadəçilərin hüquqi informasiya təminatını daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə bibliografik göstəricilərin nəşrini artırmaq, həmçinin bu nəşrlərin müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqindən yararlanaraq elektron variantı ilə də təmin etmək, çoxsaylı tədbirlər təşkil etmək məqsədəuyğun hesab olunur. Bu gün əminliklə demək olar ki, kitabxanaların səyi nəticəsində hüquq ədəbiyyatına maraq artmış, hüquqi bilik təbliğatının müxtəlif formaları meydana gəlmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Kitabxana işi haqqında Qanun'u // Azərbaycan-Bakı, –1999, 12 mart.
2. Azərbaycan Milli Kitabxanasının və Azərbaycan Respublikası Elmi-Sahəvi Kitabxanasının nümunəvi Əsasnaməsi. – Bakı, – 2000, 06 mart.
3. "Ali təhsil müəssisəsinin kitabxanasının Nümunəvi Əsasnaməsi, – Bakı, – 2016, 05 iyul.
4. "Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında" sərəncam, – 2007, 20 aprel.
5. Əhmədov, E.Y. Azərbaycanda Kitabxana informasiya işinin hüquqi bazası. (Dərs vəsaiti) Bakı. – 2012. – 212 s.
6. İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, 1998-ci il.
7. İsmayilov, X.İ. Kitabxana informasiya texnologiyaları: dərs vəsaiti. – Bakı, Nurlar. – 2009. – 312 s.
8. Xələfov A.A., Əhmədov, E.Y. Məktəb kitabxanaları Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübə jurnal. – 2004. – № 1. – S. 3-14.
9. Kitabxanalarda hüquqi informasiyaya olan tələbatın ödənilməsi: metodik vəsait / Tərt. ed. A.Məmmədova; ixtisas red. K.Tahirov. – Bakı, 2020. – 32 s.
10. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı. – 1998-ci il.

Elektron resurslar

11. http://anl.az/el_X.php?hash=1892097085

Place and role of normative acts in the formation of library funds of the republic

Summary. The article provides comprehensive information about the documents that make up the regulatory framework of libraries. Systematic, theoretical analysis of documents in this area is noted. The main principles and tasks of legal-normative documents in the field of library work were explained. One of the platforms we explored in the article is to fully meet the needs of users for legal information and their relevant requests.

Keywords: Library, fund, document, normative act, legal document.

М.Мурадова

Место и роль нормативных актов в формировании библиотечных фондов республики

Резюме. В статье представлена исчерпывающая информация о документах, составляющих нормативную базу библиотек. Отмечается системный, теоретический анализ документов в этой области. Разъяснены основные принципы и задачи нормативно-правовых документов в сфере библиотечной деятельности. Одна из платформ, которые мы рассмотрели в статье, предназначена для полного удовлетворения потребностей пользователей в юридической информации и их соответствующих запросов.

Ключевые слова: библиотека, фонд, документ, нормативный акт, юридический документ.

Rauçı: t.ü.f.dok. R.Ə.Qardaşov